

Suur sotsialistlik usurevolutsioon

K a r l K e l l o

Võimalik, et saabub veel aeg, mil Venemaal eelmisel sajandil toimunud hakatakse pidama lihtsalt üheks tavaliseks veriseks usurevolutsiooniks.

Ajaloolane Mati Mandel kirjutab eesti rahva lõhestamisest, millele pani alguse nõukogude võim 1940. ja 1941. aastal. Autor viitab, et ajaloolased pole senini lahti mõtestanud, kuidas on nõukogude võimu tegevus mõjutanud meie maailmavaadet. Tõsi on. Kahe inimpõlve tagune genotsiid oli suunatud eelkõige ühiskonna eliidi ja haritlaskonna vastu. Seega katkes rahvusliku intelligentsi kujunemisprotsess, mistõttu praeguses Eestis puudub tugev kolmanda-neljanda põlve intelligents, on pärsitud demokraatia areng. Euroopa kogemus näitab, et stabiilne demokraatia teostub väljakujunenud, pikkade traditsioonidega intelligentsisuguvõsade olemasolul.

Religioosne aspekt

Tähelepanu tasub juhtida veel ühele nüansile eesti rahva lõhestamisel, nimelt selle religioossele aspektile – kui võrd juba oleme käesolevas Hariduses seadnud sihiks käsitleda religioonide ja religiooniõpetuse temaatikat veidi avaramas kontekstis. Ideoloogia öeldakse sündivat ajaloost ja usust, ka marksistlik-leninliku käsituse järgi väljendus ideoloogia poliitiliste, õiguslike, usuliste, filosoofiliste jms ideede kaudu (ENE 3, lk 548). Kes arvab, et meie praegune ilmalik ühiskond on ideoloogiavaba, oletatavasti eksib.

Eesti ühiskond löödi kahte lehte: nendeks, *kelle juures on Lenin*, ja nendeks, *kelle juures ei ole Leninit*, nagu on oma tõdemuse vabavärsivormi valanud eesti nõukogude luuletaja: “kes ilu, headust ja tõde peavad sotsialismi sügavaimaks sisuks, / kes luulet (üheskoos igapäe-

vase leivaga) ei lahuta oma tavalisest elust, –/ nende juures on Lenin”; kes aga ilu, headust ja tõde kasutavad ainult mingil määral kasulike käibesõnadena – nende juures ei ole Leninit (Suremat. Nõukogude Eesti luuletajad Leninist. Tallinn, 1970). Et praegu on põhjust rääkida juba kahest Eestist, kõverpeegeldab lihtsalt arengu järjepidevust.

Tekkinud lõhestumistendentsi eesti rahva seas tugevdas uue usu, marksismi-leninismi vägivaldne kehtestamine. Süvenes lõhe “õigete” ja nende teiste vahel, kes ei võtnud uut usku vastu. Usuvahetajatel oli lihtsam, ja kergem oli neil ka uuesti poolt vahetada – et hakata positiivseks, piisab miinusemärgile kriipsu peale tõmbamisest.

Võimalik, et tuleb veel aeg, mil Venemaal eelmisel sajandil toimunud hakatakse pidama üheks tavaliseks veriseks usurevolutsiooniks. Eks neid usurevolutsioone on varemgi olnud, näiteks päikesekultuslik usurevolutsioon Egiptuses 14. saj eKr ja protestantlik usurevolutsioon Euroopas 16.–17. sajandil. Iga nähtust annab kirjeldada väga mitme kandi pealt, loomulikult ka seda ühiskondlikku mullistust, mis ühtaegu nii kulmineerus kui ka algas suure ja sotsialistlikuga.

Religioon ei kadunud Venemaal pärast revolutsiooni kuhugi. Kuigi endised usundid ja kirikud kannatasid rängalt, jäid rituaalid käibele ja neid isegi täiendati: ristikäigud, nõiaprotsessid, avalikud hukkamised, jumalvalitsejate muumiate kummardamine. Õigetele, s.o õigeusklikele nähti ette paradiisi, sedapuhku juba maa peal. Vaen religiooni vastu oli näi-

lik, põhjuseks uue usu, marksismi-leninismi propaganda: vrd *pravoslavije; naše delo pravoje, mõ pobedim*; kes ei ole meie poolt, on meie vastu.

Mis võis põhjus olla? Vene politoloog Aleksei Arbatov on täheldanud: “Mesianism on kõigi impeeriumide oluline tunnusjoon. Nii Briti, Prantsuse kui ka teised impeeriumid kannatasid suurus-hulluse käes ja õigustasid oma ekspansioonipüüdlusi tsiviliseeriva missiooniga” (Diplomaatia, 2/2006, lk 7). Ilmselt esines Vene impeeriumil teatud raskusi oma tsiviliseeriva missiooni täitmisel. Juba sada aastat polnud õnnestunud ida-lääne suunal laieneda. Sõda Jaapaniga ja Esimene maailmasõda lõppesid suhteliselt nutuselt. Tuli muuta taktikat, jättes strateegia samaks.

Marksistlik quasi-religioon

Marksismi-leninismi ja ristiusu, täpsemini õigeusu vahel annab välja tuua otse-seid paralleele: ristiusk *versus* viisnurgausk (rist ja viisnurk on igivanad maagilised märgid); viisnurgaga lipu suudlemine *versus* risti suudlemine; kommunismipäike *versus* Maailma Valgus; pühapiltide protsessioonid *versus* ristikäigud; Lenini lapsed *versus* Isa lapsed; uustestamentlik rahusuudlus *versus* Brežnevi aegu lõplikult välja kujunenud marksistlik suudlemisrituaal; meeste-keskne poliitbüroo *versus* Püha Sinod; Püha Vaim *versus* kommunismitont...

Marksism-leninism loodi poliitilistel eesmärkidel. Muutus paradigma, toimus märgivahetus: plussist sai miinus, kommunismist miinusemärgiga taevariik. Ilmselt võib väita, et uus religioon arendati

välja ristiusu otsesel eeskujul, lisades üht-teist paganausust (näiteks jumalvalitsejate mumifitseerimine, kuid eks ole ju Egiptuse vaaraogi piiblitegelane). Huvitav paralleel: muistses Egiptuses eemaldati põlu alla langenu ajalooost tema nime ja kujutise kivipinnast välja raiumisega; Nõukogude Liidus retušeeriti resp. lõigati ärapõlatud inimesed välja fotodelt.

Töötati välja marksistlikud voorused: usk (kommunismi võidusse); lootus (maise paradiisi tulekusse); piiritu armastus partei vastu. Olid omad pühakud, märtrid ja usukannatajad. Maine paradiis terendas silmapiiril samuti kui taevariik. Oli oma pühakiri: Vana ja Uus Testament *versus* Marxi "Kapital" ja ÜK(b)P lühikursus (vt "ÜK(b)P lühikursus" kui nüüdisaja raamatute raamat, Viisnurk, 5/1940), hiljem asendas seda NLKP programm. Kommunismiehitaja moraalikoodeks tsiteeris Uut Testamenti: kes ei tee tööd, see ei pea ka sööma.

Marksistlikul *quasi*-religioonil olid kõik kuus religiooni parameetrit: kogemuslik, doktrinaalne, müütiline (pühad lood, Volodja lapsepõlv), rituaalne, eetiline (kommunismiehitaja moraalikoodeks *versus* kümme käsku), sotsiaalne (ühiskonna ja religioosse kogukonna suhted; osaduslikkus rituaalmõrvade kaudu).

Sõna sai inimeseks

Marxi Sõna ilmus Lenini kujul: jumal võttis inimese kuju ja sai surmajärgselt jälle elavaks jumalaks. Seati sisse marksistlik kolmainusus: Marxi-Engelsi-Lenini lipu all edasi kommunismi võidule! Marx asus Isa kohal, Pojaks sai Lenin ning kahvatu Engels hõljus Püha Vaimuna kuidagi ebamääraselt kaugel ja kõrgel üleval. Stalini jumalikustumisega sai Leninist püha vaim. Uut usku iseloomustas täiuslikkuseni väljaarendatud patuoinasüsteem; igast inimesest võis saada patuoinas. Vabatahtlikud ohvrid läksid kommunismi altarile, huulil sõnad "Elagu Stalin!".

Usu aluseks on ohverdamine, st kas jumal-isa või jumal-poja ohverdamine. Marksismi-leninismi kui miinusmärgiga religiooni valik oli isa ohverdamine, seda mõlemal tasandil: üheks ohvriks kristlaste Jumal, teiseks patriiarhaalne pereisa. Vaimuliku põhikooliharidusega ja lisaks neli-viis aastat vaimulikus seminaris õppinud kingsepapoe võis tunda

puusepapojaga hingesugulust; piibellikud vereohvrid pidid talle avaldama ränka muljet. Seda kogemust ei saanud ilmselt eirata uue usu juurutamisel. Pavlik pakkus miljonitele noortele otsest eeskujut; isa ohverdamine seostub jumala ohverdamisega. Aabrahami järglased ei pidanud enam sellist valikut tegema (esiisa valis nende eest), kuigi traditsiooni löid mõlemad.

Kummalegi usundile on omane arusaam, et ajal on eesmärk. Nii judaistlik-kristlikus teoloogias kui ka marksistlik-leninlikus ühiskonnateaduses domineerib lineaarne ajakäsitlus (vrd kommunism kui ühiskonna arengu tipp, viimane ühiskondlik formatsioon; vrd tuhandeaastane rahuriik).

Kujunes välja liturgia: kongressid, demonstratsioonid, miitingud kui kollektiivne ja avalik tegevus, mis ühendab ja liidab kogudust. Partorg kui pihhiisa ja hingekarjane: väidetavasti kehtis kohustus käia partorgi juures südant puistamas ja pealekaebamas. Peasekretäri, esimese sekretäri, partorgi isikuomadused (vrd preestri vagadus) ei mõjutanud sakramendi toimet: sakramentides toimis Lenin. Lenin oli reaalselt kohal, tema pühapildid lehvitsid igal koosolekul ja demonstrantide pea kohal. Liturgiline ruum liitis kogudust: Kremli kongresside palee ja kohalikud pühakojad, näiteks Karla katedraal Tallinnas. Peaaltari all jumalvalitseja muumia, altarilaud laval. Dramaatilise sissetulek: kogudus seisab, korduvad ja kestvad kiiduavaldused, tormilised ovatsioonid, lipu suudlemine, kummarduste asemel käteplaksumine.

Partei versus kirik

Nõukogude Liit oli parteiriik, teokraatlik riik, kirikupea asemel peasekretär, kelle võim käis üle parlamendist ja peaministrilt. Partei tegi Vene riigis nii sisekui ka välispoliitikat. Niipea kui partei kaotas juhtiva rolli ja peasekretärist sai lihtne president, riik lagunes. Mõõdapääsmatuks muutus järjekordne märgivahetus, ent, nagu mainitud, pole see keeruline: miinusmärgiga religioon muutub kergesti ristiusuks tagasi.

Parteisse astumine oli eksistentsiaalne valik, võrreldav ristimisega. Partei-rakukese moodustasid minimaalselt kolm inimest, vrd: *kus kaks või kolm on minu nimel koos, seal olen mina nende*

keskel. Kiriklikud pühad asendati kommunistlikega. Salateenistused allusid parteile nagu kristlikud ordud kirikule.

Partei oli Lenini ihu (vrd Kirik kui Kristuse ihu). Partei ja Lenin oli üks: ütleme Lenin, mõtleme partei; ütleme partei, mõtleme Lenin vmt. Lenin muutus surmajärgselt elavaks jumalaks (nagu muide mumifitseeritud Egiptuse vaaraogi). Lenin elab igavesti.

Lenin on meiega

Kujutelm elavast Leninist hakkas eesti nõukogude intelligentsi teadvusse kinnistuma 1960. aastail, õnneks küll mitte rahva ega ka mitte kogu intelligentsi teadvusse. Paar näidet.

"Lenini suurust üldse ei saa/ sõnaga ära ütelda keegi./ Kogu inimkond, kogu Maa/ on tema mõtte, ta tahte peeglid /--/ Omade hulgas ta [Lenin] töötab ja loob --/ istutab, ehitab, koristab risu./ Taevalaotusest teadmisi toob,/ magaval maal paneb voogama nisu" (1963).

Leninit olen ma näinud, kuigi *Moskvas ei ole ma käinud*: "Täiesti elavalt teda/ tänaval teiste seas näen /--/ Tellinguil lubjases kuues/ oli ta tänagi töö./ Istus ehk luuletust luues/ ülal just eelmisel ööl" (1965; Surematuse. Tallinn, 1970).

Neil aastail ei saanud enam olla mingit välist sundust kirjutada Leninist, tegemist pidi olema ikkagi sisetellimusega. Ilmselt võib oletada neis luuleridades peent ironiat: et kes saab seda tõsiselt võtta, kui lugeja silme ette manatakse näiteks kujutluspilt pidurdamatust tungist pärivoolu edasi (*me sõidame vägeval jõel, mille kohal/ füüsika seadused ei kehti – pärivoolu,/ kuid vastu tormi*: "Kaldal me selja taga/ kirjutab Lenin alla/ dekreedile maast ja rahust./ Tema allkirja tint on veel märg" (1959)) – järelikult läheb sõit allavoolu. Ent vahet pole, nõnda teostubki ideoloogiatöö. Neid luuletusi õpiti koolis, neid laule laulsid poistekoorid kolmel häälel.